

Någon väljer alltid – men vem?

Dagens Nyheter den 26 oktober 2017

Det är lätt att klaga på svåra val, som det mellan 900 pensionsfonder. Men om inte individen själv väljer är det någon annan som gör det. Vem ska det vara? Och hur förhindrar man att den makten missbrukas?

När någon klagar på att det finns för många pensionsfonder att välja mellan i Sverige, brukar jag svara med en motfråga: Vore det enklare att välja hur valfriheten ska begränsas? Ska vi tillåta val mellan två, tio eller 50 fonder? Hur ska dessa väljas ut och vem ska göra det?

Hittills har jag inte stött på många som har funderat särskilt mycket på enligt vilka principer valfriheten borde begränsas. Det betyder naturligtvis inte att kritiken är ointressant. Man kan vara kritisk mot valfriheten utan att bry sig särskilt mycket om hur den ska begränsas. Kanske finns till och med någon som är beredd att förorda ett principiöst och godtyckligt begränsande av valfriheten. Ett problem är dock att inte ens en sådan begränsning vore särskilt enkel att implementera.

Låt oss för enkelhets skull anta att alla enats om att 20 fonder är vad svensken mäktar med att välja mellan. Kan vi hitta någon som är beredd att helt godtyckligt välja ut dessa 20 fonder? Med tanke på hur mycket alla fonder har att vinna på att bli en av de 20 utvalda, skulle den personen behöva vara av den sällsynta sorten som inte korrumpas av makt och pengar. Även om en sådan person skulle visa sig existera, är det troligt att hen inte är ensam om att vilja ta på sig uppgiften. Många inte fullt så omutbara skulle gärna ta ansvar för att välja ut 20 fonder bland flera hundra kandidater – det kan ju tänkas att en och annan fond är beredd att erbjuda vissa förmåner i hopp om att få komma med.

Viljan att slippa det jobbiga valet mellan många olika fonder leder alltså till att vi i stället måste välja hur den som ska göra fondurvalet ska tillsättas. Dessutom kommer den person som väljs att hamna i en position som innebär betydande risker för korruption och maktmissbruk.

Ju längre man följer tankespåret om vad begränsad valfrihet har för konsekvenser, desto rimligare ter sig alternativet att var och en väljer sitt eget pensionssparande. Frågan är dock ständigt föremål för diskussion och en av de senaste kritikerna av valfriheten i det svenska pensionssystemet är den nyblivne ekonomipristagaren Richard Thaler. Antalet fonder i den svenska premiepensionen är nu nästan 900, och färre än 0,5 procent av de nyinträdande i systemet gör ett aktivt val. Det ligger nära till hands att dra slutsatsen att valfriheten är för stor. Vilken restauranggäst kan välja från en så lång vinlista? frågade Thaler retoriskt när han intervjuades i DN.

Det konstiga är bara att de 900 fonderna i sig är en begränsning av valfriheten. För den som vill pensionsspara på egen hand utöver den offentliga pensionen finns det ännu fler alternativ. Aktier? Obligationer? En ägd bostad? Ett bankkonto? Alternativen är snudd på oändliga.

På många andra och minst lika viktiga områden i livet är valfriheten också enorm. I Sverige finns 1979 tätorter att bo i, 37 politiska partier är registrerade för val till riksdagen, ytterligare ett hundratal på kommunal nivå, och senast kandiderade totalt 5 894 kandidater till riksdagen. Inte heller i mer triviala frågor som att välja från långa vinlistor är svenskarna ovana vid valfrihet: Det ordinarie

sortimentet på Systembolaget består av cirka 2 400 drycker. Kanske avskräcker denna valfrihet vissa från att konsumera alkohol, men den effekten är nog liten.

Det speciella med premiepensionen är således inte att det finns många alternativ att välja bland. Däremot utmärker sig premiepensionen såtillvida att det finns en statlig myndighet som har makt att välja åt alla som inte själva väljer: Sjunde AP-fonden och dess så kallade soffliggarfond.

Thaler och andra ekonomer har varit kritiska även på den punkten. Fonden kännetecknas av högt risktagande och sparare som är okunniga om riskerna. Dessutom tillämpas den synnerligen riskabla strategin att på en högt värderad börs belåna aktiekapitalet för att kunna köpa ännu mera aktier. Efter finanskrisen för snart tio år sedan har amerikanska investmentbanker fått massor av kritik för risktagande med belånade portföljer, men i Sverige har vi alltså en myndighet som gör detta för miljoner pensionssparares räkning utan att de själva har valt det.

Många av livets viktiga val är svåra. Var ska jag bo? Vem ska jag rösta på? Hur ska jag spara till min pension? När det gäller de två första frågorna ses det stora antalet alternativ sällan som skäl att införa begränsningar av valfriheten. Förhoppningsvis är det få som skulle komma på tanken att en statlig myndighet måste rycka in på dessa områden när individen inte vill välja. Varför skulle pensionssparande vara annorlunda?

Det främsta argumentet för valfrihet är inte att varje individ kan förväntas välja den bästa bland tusentals boendeorter, politiska kandidater eller sparformer. Det främsta argumentet är att alternativen till valfrihet med nödvändighet är stora frihetsinskränkningar och farlig maktkoncentration. Att välja mellan olika alternativ är helt enkelt en naturlig del av livet i ett fritt, pluralistiskt och demokratiskt samhälle.

Andreas Bergh